

resurse kojima ih možemo ostvariti, razumjeti što nam se to događa, prepoznati procese u lokalnoj zajednici i krenuti u primjerenu akciju. Ona je slijedom toga zgodna smjesa znanstvenog, stručnog i praktičnog, napisana primjereno širokom čitalačkom krugu onih pojedinaca i civilnih organizacija koje poduzimaju ili bi htjele poduzimati akcije u smjeru socijalne rekonstrukcije svojih zajednica. U trenutku kada je potreba za aktivnostima na socijalnoj rekonstrukciji ranjenih zajednica pala u sjenu svakodnevnih društvenih i političkih događanja ova knjiga je vrijedan podsjetnik i smjerokaz.

Jasenska Pregrad

SOCIJALNO STANOVANJE MEĐURATNOG ZAGREBA

Darja Radović Mahečić

Zagreb: Horetzky, 2002., 246 str.

Ovom je knjigom popunjena veoma važna praznina u našoj literaturi o razvoju gradova, odnosno o procesima moderne stambene gradnje. Knjiga ima karakter monografije, bogato je ilustrirana slikama zagrebačkih naselja, nacрта dijelova grada ili pojedinih stambenih blokova. U knjizi se nalaze i slike važnih osoba koje su bile značajne za međuratnu povijest Zagreba. U zadnjem se dijelu knjige nalaze i ilustracije koje govore o modernoj stambenoj arhitekturi u europskim zemljama.

Knjiga ima dodatnu težinu jer je pisana hrvatskim i paralelno engleskim jezikom. U razvijenim su zemljama česte studije ovog tipa i iz njih se može puno naučiti o povijesti stambenih politika, stambenoj arhitekturi te o širim društvenim procesima koji su utjecali na urbanizaciju. Dakle, ovom se

knjigom Hrvatska, odnosno Zagreb, čine dostupnima široj međunarodnoj javnosti.

U predgovoru se govori o tradiciji socijalnog stanovanja u razvijenim zemljama te o procesima koji su posredovali njegov nastanak. Posebno se ukazuje na tradiciju *Crvenog Beča* kojim se naziva razdoblje vladavine socijaldemokrata u ovom gradu od 1919. do 1933. godine. Tada su nastala brojna radnička naselja rukovođena visokim higijenskim i funkcionalnim kriterijima, koja su nezaobilazna u povijesti stambene arhitekture.

Autorica se u predgovoru pita, postoji li *Crveni Zagreb*? Imajući u vidu stambenu krizu poslije Prvog svjetskog rata, upozorava se na nastojanja gradske uprave i njenog sveobuhvatnog programa socijalne politike čiji je važan dio bila stambena gradnja. Od 1918. do 1940. u Zagrebu se broj stanovnika povećao za 150%. Kvaliteta onodobnih zagrebačkih stambenih projekata nije se mogla približiti zapadnoeuropskim standardima koji predviđaju sobu po stanovniku i 20m² stambene površine.

Dvadesetak planiranih radničkih i činovničkih naselja u gradu Zagrebu nastali su tijekom 1920-ih i 1930-ih godina u rasponu od višestambenih najamnih kuća do «vrtnoga grada». Dakle, ovdje se analiziraju projekti planske stambene grade čijim je ostvarenjem Zagreb dobio vizure modernog grada. Knjiga se ne bavi samo onim što bi se moglo zaključiti iz naslova, socijalnim stanovanjem. Pojmom socijalno stanovanje opisuju se stambeni projekti namijenjeni ciljanim društvenim skupinama, koji na tržištu ne mogu podmiriti stambene potrebe. Stoga je potrebna intervencija države koja je gradeći, uglavnom preko neprofitnih stambenih organizacija i stambenih zadruga, postavila visoke standarde stanovanja. U tom je smislu i socijalna stambena arhitektura koja se je rukvodila potrebama korisnika i funkcionalnošću objekta, a ne profitom, bila prostorom novih istraživanja, eksperimentiranja i inovacija.

Stoga bi ovoj knjizi bio primjeren naslov *Planska stambena grada u međuratnom Zagrebu*. Usprkos spomenutim nastojanjima gradske uprave socijalni su stambeni projekti bili skromni i relativno marginalni u odnosu na ukupnu stambenu gradnju u Zagrebu, a po standardu i opsegu teško ih se može usporediti sa sličnim projektima u razvijenim europskim zemljama.

Uvodno, autorica piše o urbanizaciji i industrijalizaciji Zagreba koja se intenzivira krajem 19. stoljeća. To je vrijeme donošenja i primjene prvih građevinskih propisa. Stambena se gradnja intenzivira te se istodobno diverzificira imajući u vidu različitu potražnju. Grade se prve luksuzne vile i višekatne stambene zgrade. Radna snaga, koja dolazi iz razvijenih dijelova Austro-ugarske monarhije, iskazuje potražnju za plansko građanim stambenim objektima. Navodi se primjer Strojarničkog naselja podignutog krajem 19. stoljeća po mađarskim nacrtima.

Navodi se da je zagrebački poduzetnik E. Kolmar 1892. godine sastavio brošuru *Stambeno pitanje u gradu Zagrebu. Predlog za rješenje ovog pitanja s osobitim obzirom na neimućne slojeve gradskog stanovništva*. Kolmar nudi projekte zdravih malih prizemnih kuća s prosječno dva stana te govori o radničkim naseljima *vrtnoga grada*.

U projektima stanovanja povezanim s industrijalizacijom stambena se naselja grade u neposrednoj blizini tvornica.

Poslije Prvog svjetskog rata broj stanovnika u Zagrebu značajno se povećao, od 79.000 1910. godine narastao je na 110.000 1921. godine. Rast je stavljen i 1920-ih te je 1931. godine u Zagrebu bilo 185.000 stanovnika. U Zagreb se doselio velik broj izbjeglica i ratne siročadi.

Ističe se da su životni uvjeti u radničkim naseljima bili žalosni, stambeni je standard bio veoma skroman s velikim brojem nehi-gijenskih naselja. Potražnja za stanovima

bila je velika i na tržištu se sve moglo dati u najam. Temeljem rada Gradskog stambenog povjerenstva osnovan je Odbor za gradnju malih kuća. Tijekom 1920-ih grad je sagradio 1. 210 stanova od kojih su polovica bili jednosobni s nusprostorijama, a trećina sobe bez nusprostorija. Dakle, to su bili socijalni stanovi.

Građevinski poduzetnici i arhitekti bili su upoznati s iskustvima gradnje malih stanova u razvijenim zemljama. Važno je da se u tom vremenu u Zagrebu osnivaju visokoškolske institucije za obrazovanje građevinskih inženjera i arhitekata.

U knjizi se navode i ilustriraju drugi važni građevinski, urbanistički i komunalni projekti nastali u ovo doba intenzivnog širenja Zagreba. Prepoznaje se uloga grada i drugih čimbenika u zemljišnoj politici.

Grad je Zagreb očito malo pažnje polagao na širenje divljih, nehi-gijenskih stambenih naselja. U ovoj knjizi taj se dio ne problematizira.

Generalni regulatorni plan iz 1936. godine predviđao je da će Zagreb 1980. godine imati 350.000 stanovnika, a imao je dvostruko više. Tijekom 1930-ih godina radi se na velikim stambenim projektima kojima se urbaniziraju šira područja atraktivna za stambenu gradnju. Kao poticatelji gradnje javljaju se banke, tvornice, stambene zadruge i različite udruge. U stambenoj arhitekturi nastoje se slijediti moderni trendovi koji su posredovani raspravama i manifestima udruga arhitekata.

Kao primjer moderne arhitekture navodi se projekt Cvjetnog naselja, koje je bilo usporedivo s tadašnjim europskim standardima i trendovima gradnje obiteljskih kuća. Jedino stambeno naselje izgrađeno u tom vremenu s drugim javnim sadržajima bila je Željezničarska kolonija.

Sredinom 1930-ih u krugovima zagrebačkih arhitekata raspravlja se o minimalnim standardima stambene gradnje,

funkcionalnom gradu, stambenim naseljima za suvremenog čovjeka, o ekonomici stambene gradnje te o posebnim tipovima stambenih objekata. Nekolicina je zagrebačkih arhitekata sudionicima značajnih europskih rasprava kojima se odgovaralo na izazove stambenih kriza.

Standard stanovanju u Zagrebu tijekom 1930-ih bitno je porastao i u tom vremenu izgrađeni su važni stambeni projekti slični onima u razvijenim zemljama. Početkom 1940-ih standard stanovanja u Zagrebu relativno je skroman. U strukturi stambenog fonda 85% stanova bile su posebne sobe, garsonijere, jednosobni i dvosobni stanovi. Ovo će obilježje stambenog fonda u Zagrebu kao problem ostati i početkom 21. stoljeća.

Dolaskom Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu se nastavlja s gradnjom radničkih obiteljskih kuća i ovi su projekti važan dio njihove ideologije.

Kao što je ranije rečeno, knjiga donosi bogatu dokumentaciju o zagrebačkoj arhitekturi radničkih i činovničkih stambenih naselja. Projekti «gradskih kuća», što je bio sinonimni pojam za socijalne stanove, već su početkom 1920-tih počele mijenjati obrise grada. U usporedbi s bečkim projektima gradnje socijalnih stanova dio zagrebačkih «gradskih kuća» sada izgledaju kao ubožnice, npr. «Plinarsko naselje», a bečki projekti još uvijek se drže i izgledaju kao palače.

Vrijedan je dio ove knjige opsežna korištena literatura, od koje su brojne jedinice nepoznate i onima koji se zanimaju za ovo područje.

Ova knjiga je važno djelo koje svjedoči o procesima modernizacije stambene arhitekture u Zagrebu. Iz ovog se konteksta daju pročitati i druge relevantne informacije važne za socijalni razvoj Zagreba u međuratnom razdoblju.

Gojko Bežovan

RAZVOJNE PERSPEKTIVE RURALNOG SVIJETA SLAVONIJE I BARANJE

Maja Štambuk, Antun Šundalić (ur.)

Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2003., 247str.

Naslov zbornika problematizira temeljnu preokupaciju autora i interdisciplinarnog znanstvenog skupa održanog u Osijeku 3. i 4. listopada 2002. g. *Kakva je perspektiva Slavonije i Slavonaca?* Kako se osloboditi temeljnog proturječja, pa i svojevrsnog slavonskog 'usuda', bogata, a ipak siromašna regija. Zašto je to tako i što to nedostaje prostoru čiju plemenitost slavonski prosvjetitelj M. A. Relković uspoređuje s prilikama zemaljskoga raja!? Cilj je ovog zbornika, kako u Uvodu ističu Maja Štambuk i Antun Šundalić, otvoriti interdisciplinarnu raspravu o razlozima zaostajanja ali i otvaranju perspektive za ovu hrvatsku regiju, a uz sociologe, demografe, ekonomiste i agroekonomiste, dobrodošli sugovornici su i povjesničari, teolozi, etnolozi i politolozi. Tekstovi u zborniku podijeljeni su u tri (3) poglavlja, pa ćemo i u prikazu ovih radova slijediti njihov redoslijed, koji izgleda ovako: 1) Sastavnice identiteta Slavonije i Baranje, 2) O kakvoj je budućnosti riječ, 3) Akteri razvitka i integracijskih procesa.

Bitno obilježje sociodemografskih procesa u ruralnim područjima Slavonije i Baranje, kako ističe *Alica Wertheimer Baletić*, je deagrarizacija. Poljoprivreda kao zanimanje napušta se brže nego selo kao lokalitet. Sve do druge polovice 20. st. Slavonija i Baranja su zahvaljujući slaboj naseljenosti, maloj gustoći stanovništva, te pretežitoj orijentaciji na poljoprivredu bili otvoreno imigracijsko područje. Doseljednici su uglavnom iz pasivnih krajeva Hrvatske (Lika, Gorski kotar, dalmatinsko zaleđe), te iz susjedne Bosne i Hercegovine.